NIVELURI LINGVISTICE DE MANIFESTARE A CONTRARIILOR EMINESCIENE

IRINA ANDONE

„Le style n´est pas fait d´une succession de figures, de tropes, de procédés; ce n´est pas une mise en relief continue".

(Michael Riffaterre)

Funcţionalizarea structurii contradictorii a oximoronului, transformarea figurii în producător central de sens (mesaj poetic) se manifestă în dimensiunea sintactică a textului, înţeleasă nu doar ca desfăşurare sintagmatică limitată, ci ca sintaxă globală a operei eminesciene.

O sintagmă precum „Când pătruns de sine însuşi odihnea cel nepătruns" (*Scrisoarea I)* poate fi considerată ideologem structurat oximoronic. Calitatea de ideologem se datorează provenienţei culturale a modului de imaginare a genezei în *Scrisoarea I,* poem aflat la intersecţia dintre un text eminescian ideal şi textul scris perpetuu de umanitate. Identitatea de oximoron provine din definirea prin sinteză de contrarii a factorului central al genezei din *Upanişade* – starea de repaos şi natura ei. „Odihna", repaos al increatului, este o stare tensionată: eternitatea ei este ambivalentă şi prin această ambivalenţă se desface de ea însăşi. În expresie eminesciană, tensiunea internă a eternităţii figurează ca o contradicţie: „pătruns de sine însuşi" *versus* „cel nepătruns". Mijlocul lingvistic precumpănitor prin care se creează, aici, sensul tensional este de natură morfologică – maxima economie de mijloace prin negarea cu prefixul „ne-" a aceleiaşi forme de participiu („pătruns").

S-ar putea deduce, aşadar, că singura dimensiune lingvistică în care funcţionează entităţile contrare eminesciene este aceea sintactică – spaţiu de desfăşurare a gândului, de exprimare a judecăţii, de evaluare a realului. Această dimensiune se realizează însă mereu prin mijloacele tuturor celorlalte niveluri lingvistice, încât, pe de o parte, nivelurile nu pot fi separate în analiză, iar pe de alta, nici nivelul sintactic nu poate fi absolutizat, deşi este înglobant.

Opera eminesciană este un text infinit în care *fiecare organizare semantică existentă în limbă, fiecare valoare a limbii tind să atingă stadiul de sens simbolic.* Încercările manuscrise de exprimare a raporturilor semantice între cuvinte prin proporţii matematice, reproduse în *Fragmentarium,* fac dovada direcţiei

eminesciene de explorare lingvistică. Propensiunea unităților lingvistice spre simbol, indiferent de rangul lor în limbă, este reflexul, în expresie, al credinței în existența „cifrei" scrise de divinitate. Modul general de funcționare a limbajului poetic eminescian este dat de evoluția cuvântului spre un asemenea statut de „cifră" purtătoare de esențe. Cuvântul își caută aura simbolică parcurgând o multitudine de texte și descriind mai multe teme. În unele cazuri, între valoarea simbolică pe care cuvântul o capătă și posibilitățile sale semantice din limba comună se instituie o tensiune contradictorie.

Se poate afirma, deci, că, pe lângă modul dialectic de manifestare a contrariilor în sintaxa textului poetic – prin afirmare și negare succesive –, există un mod al contradicției pure, crescută din ambiguitatea produsă de o singură unitate lingvistică. Această unitate poate fi de nivelul morfemului, al lexemului sau al mijloacelor de stabilire a raporturilor sintactice (conectori interpropoziționali).

Lumea eminesciană și omul inconfundabil care se înscrie în ea nu există niciodată *în*, ci doar *întru* sau *inter*, nu se desăvârșesc niciodată, ci doar se săvârșesc, într-un continuu tremur incert de forme ale aceleiași esențe. Lumea și omul își trăiesc însă plenar destinul fragil, neliniștitor în imanent, iar această plenitudine seamănă unui exces cenzurat de imanent. În contrapunct față de transcendent, omul eminescian arhetipal este respins de imanent și atunci lumea pe care o înfăptuiește pentru sine – spațiul însuși al creației – este intermundiul, iar mijloacele cu care o creează sunt acelea ale unei limbi resemantizate prin opoziție cu ea însăși, ale unei limbi de interval, la mijloc între consistență și inconsistență, între cauză și efect, între întrupare și dispariție, între timp și eternitate, între pasivitate și activitate.

Între consistență și inconsistență

În *Scrisoarea I*, în versul „Umbra celor nefăcute nu-ncepuse a se desface", cuvântul „umbră", prin universul de idei în care se situează geneza, trebuie asociat sensului de 'prototip' , de 'schemă esențială a lucrurilor'. Între acest cuvânt și cuvintele cu semantică pozitivă sugerate în mod obișnuit de temă se instituie contradicția. Numirea arhetipalului printr-un lexem care conține între semele sale 'caducitate' și 'inconsistență' este una dintre modalitățile tipice de definire prin negație. Definindu-și un sens simbolic care îi contrazice virtualitățile semantice, lexemul „umbră" produce, în virtutea contradicției sale interne, noi organizări simbolice, atunci când apare în sfera unei alte teme – aceea a creației poetice. În pasajul „Mi-aș risipi o viață de cugetări senine/ Pe basme și nimicuri, cuvinte cumpănind,/ Cu pieritorul sunet al lor să te cuprind,/ În *lanțuri de imagini* duiosul vis să-l ferec,/ Să-mpiedec *umbra*-i dulce de-a merge-n întunerec" (subl. n.; *Nu mă înțelegi*), „a împiedeca" are un sens material și concret (selectat prin relație cu metafora „lanțurilor de imagini"); a împiedica o umbră este un gest de neconceput. „Umbra" trebuie să capteze semul consistenței care să justifice semul (+ concret) al

verbului. Consistența este regăsită prin echivalarea simbolică a cuvântului „umbră" cu arhetipul, cu schema rigidă și imuabilă a unei esențe. Semantica încordată a verbului „a împiedeca" se rezolvă prin substanța simbolică a lexemului „umbră", substanță infuzată în acest cuvânt din textul genezei. Umbra, absorbită de întuneric, chemată de el ca element congener, devine punctul luminos de opoziție, piscul de lumină al creației. Deși, pragmatic, s-ar putea intui o ambivalență întuneric/ lumină în organizarea semantică a cuvântului „umbră", limba curentă, urmând asocierile văzului, organizează „umbra" și „întunerecul" în același câmp semantic. Textul eminescian face din umbră și întuneric sfere simbolice opuse. Trecând în contexte descriptive, cuvântul „umbră" rămâne circumscris simbolisticii luminii: „*Umbra*-n codri ici și colo/ Fulgerează de lumine" (subl. n.; *Făt-Frumos din tei).* În umbră sunt acumulate tendințe spre luminos. Verbul „a fulgera", impersonal în mod normal, este predicat la diateza activă al subiectului „umbră". Simbolic, umbra devine, din imagine întunecată a unui colț de natură, o misterioasă nonpersoană, o voință ascunsă, manifestată luminos (numinos) în formele materiei opace. „Umbră" este lexemul central prin care se dezvoltă sensurile unui mesaj transcendent.

Între întrupare și dispariție

Tema unui text liric se exprimă, în virtutea tradiției, printr-un lexem. Conștient sau inconștient (prilej de verificare a teoriei saussuriene a asociativității), cititorul imaginează un număr de vocabule în care tema, lexicalizată, s-ar putea dezvolta. Se poate afirma, în privința liricii eminesciene, că vocabularul în care se naște o temă poetică îi face acesteia opoziție (dacă nu temei ca atare, inepuizabilă în proteismul ei, cel puțin lexemului care o exprimă). O astfel de opoziție se instituie încă de la cele mai mici organizări semantice ale limbii – morfemele lexicale.

Prefixul „des-", asociat rădăcinii verbale „face", se vădește ambiguu în versul din *Scrisoarea I* : „Umbra celor nefăcute nu-ncepuse a se *des*face" (subl. n.). Intrând în relație de opoziție, prefixul „ne-", unitate lingvistică de același nivel, produce în semantica privativă a prefixului „des-" o dezechilibrare a balanței pozitiv/negativ, în favoarea semanticii pozitive. Analiza variantelor pasajului cosmogonic va scoate în evidență un proces de cvasilexicalizare a prefixului, premergător atingerii unui statut simbolic. „Des-" devine una dintre acele „cifre" purtătoare de mesaje oculte. Semantica simbolică instituită de textul eminescian escamotează semantica din limba curentă, a ieșirii dintr-o structură, prin semul pozitiv al intrării într-o nouă structură. Hotarul dintre lume și nelume este trecut, în textul facerii, prin tensionarea cuvintelor.

Pasajului cosmogonic din *Scrisoarea I* i s-a identificat punctul livresc de pornire în *Imnul creațiunii* din *Rig-Veda*. Între notele de curs din vremea studenției lui Eminescu figurează un fragment în limba germană, purtând titlul *Cosmogonie*

der Inder (M. Eminescu, *Opere*, ediția Perpessicius, vol. II, p. 181), tradus de poet, pe la 1876, în versuri albe care urmează în totalitate modul indian de desfășurare imnică și sfârșește în interogații asupra Divinului, cu note de îndoială gnoseologică: „El care sus din ceruri asupra-ne privește,/ El știe... Dar se poate că însuși el nu știe" (*ibidem*, p. 183). Pe măsură ce variantele *Scrisorii I* se înmulțesc, atrăgând în sfera lor și abandonând succesiv noi teme, pasajul cosmogonic își schimbă centrul de greutate de pe interogație pe afirmație[1]; natura Divinului nu își mai caută lămurirea, gândul încearcă să pătrundă în zona interzisă a haosului pentru numirea căruia încearcă variante poetice. În textul indian, termenii primei geometrii a cosmosului stau mult mai aproape de rațiune decât termenii eminescieni respectivi. La o scrutare a textelor care se pot pune în paralel cu pasajul cosmogonic din *Scrisoarea I*, deplasarea dinspre logic spre poetic se evidențiază fără echivoc. D. Murărașu reproduce, în aparatul critic al ediției sale Eminescu, o traducere germană din secolul al XIX-lea a *Imnului creațiunii*, datorată lui Hermann Grassmann (Eminescu, *Poezii*, 1982, vol.III, p. 217). Un vers tradus de Grassmann prin relația de coordonare a două substantive, menită a păstra simetria noțională „moarte" *versus* „nemurire" („Nicht *Tod* und nicht *Unsterblichkeit* war damals"), apare în notele de curs ale poetului în forma: „Da war nicht *Tod – Unsterblicher* war nirgends" (substantiv – adjectiv). Eminescu va face o traducere fidelă a tiparului gramatical german prin care sunt interpretate câmpurile semantice „moarte" *versus* „nemurire" : „Pe-atunci nu era *moarte*, nimic *nemuritor*" (subl. n.). Desconceptualizarea începe o dată cu anularea paralelismului gramatical al noțiunilor antitetice.

Un alt text al genezei vedice este furnizat de traducerea românească discutată de Teoharie Antonescu, în *Priviri asupra filozofiei Upanișadelor* [2]. Acolo, paralelismul gramatical al noțiunilor tinde să rezolve câmpurile virtuale de semantică poetică paradoxală. Astfel, versetul „Atunci *moarte* nu era, nici *nemurire*" (subl. n.) reduce enigma gnoseologică a *incipit*-ului: „Atunci *ființă* nu era, nici *neființă*" (subl. n.).

Din procesul de camuflare a factorului noțional, de dezorganizare a limitelor impuse de gândire ca *ratio*, provine și preferința eminesciană pentru termenii cu vădit răsunet material, concret, observată de G. Călinescu: „Poetul era atent numai la dezvoltarea sentimentului de nimic în imagini și nicidecum la organizarea unui concept"[3]. În textul comentat de Teoharie Antonescu, starea de inseparabilitate a

---

[1] Alain Guillermou, *Geneza interioară a poeziilor lui Eminescu*, Iași, Editura Junimea, 1977, p. 310: „Eminescu nu a păstrat [...] nici noțiunea unei puteri creatoare, nici principiul de dragoste care determină apariția ființei. A renunțat în aceeași măsură la această perspectivă prea optimistă, cât și la perspectiva pesimistă [...]: *Cosmogonia* pe care o păstrează în *Scrisoarea I* este «neutră», dacă putem spune astfel".

[2] „Convorbiri literare", febr. 1899, p.119–120, apud. D. Murărașu, în Mihai Eminescu, *Opere*, vol.III, p. 217, nota la *Scrisoarea I*.

[3] *Opera lui Mihai Eminescu*, București, Editura Minerva, vol. III,1985, p. 127.

luminii de întuneric este exprimată de verbul „a deosebi": „Nici *nu deosebea* noaptea adâncă de ziua luminoasă" (subl. n.). Fragmentele manuscrise eminesciene, deopotrivă cel în germană şi traducerea românească, cuprind verbul „a despărţi": „Nicht *schied* die dunkle Nacht von hellen Tage" (subl. n.); „Şi noaptea-ntunecată de ziua cea senină/ *Nu era despărţită*" (subl. n.). Aici trebuie căutată originea imaginii de desfacere în fâşii. Variantele succesive ale *Scrisorii I,* produse din 1874 până în 1881, lasă să se observe procesul de ambiguizare a enunţului, concomitent cu păstrarea concreteţei verbului: „Atunci nu era moarte, nimica făr' de moarte/ Şi zi şi întuneric nimic *nu le desparte"* (subl. n.; M. Eminescu, *Opere,* ediţia Perpessicius, vol. II, p. 184); „Din cele nefăcute nimic *nu se desface,*/ Ci-n sine împăcată dormea eterna pace" (subl. n., *ibidem,* p. 185). O altă versiune juxtapune versurile, eludând adversativul „ci", marcă a raportului logico-gramatical: „Din cele nefăcute nimic *nu se desface,*/ În sine împăcată dormea eterna pace" (subl. n.; *ibidem,* p. 205). Este surprinzătoare o variantă ulterioară celor de până aici, unde revine imaginea filosofică din *Vede* a unicului nedespărţit, cu o grijă de a nu deconcerta gândirea sprijinită acum pe sinonimia „a împărţi"/ „a desface": „Fiinţa cea unică e-un tot ce *nu se-mparte,*/ Din cele nefăcute nimic *nu se desface"* (subl. n.; *ibidem,* p. 205).

Substanţa omogenă, grea a haosului, adevărată închisoare a posibilelor forme, va fi sugerată, în textul publicat al *Scrisorii I,* prin modificarea versului „Din cele nefăcute nimic nu se desface" în „Umbra celor nefăcute nu-ncepuse a se desface". Versul iniţial, păstrat în mai multe elaborări succesive, figura magma haotică drept spaţiu localizat („din cele nefăcute" – complement indirect cu nuanţe şi de circumstanţial de loc). Versul din textul definitiv răbufneşte încărcat de imaterialitatea elementului spiritual numit de cuvântul „umbră", printr-o mişcare poetică de dislocare a amorfului unde se bănuie setea de formă. „Cele nefăcute", chiar nefăcute fiind, se transformă în entităţi („Umbra celor nefăcute" – subiect), încetând să servească drept simple repere spaţiale. Renunţându-se la paralelismul „fiinţa cea unică"/„din cele nefăcute", împărţirea unicului în forme multiple se concentrează într-un singur cuvânt a cărui menire, de această dată, este aceea de a provoca tocmai deconcertarea gândirii ca *ratio.* Dacă aserţiunile: „Când *nu s-ascundea* nimica, deşi tot *era ascuns.../* Când *pătruns* de sine însuşi odihnea *cel nepătruns"* (subl. n.) mai pot fi readuse la coerenţa logică prin schimbarea unghiului de vedere, acolo unde se produc cezurile, aserţiunea „Umbra celor nefăcute nu-ncepuse a se desface" este ireductibilă. Prefixul „des-", prin semantica privativă pe cale de anulare, este segmentul concentrat al sintagmei poetice unde se înstăpâneşte paradoxul.

Nu este lipsită de interes considerarea unei sintagme în care „des-" încape în tiparul negaţiei: „[...] ochii lui orbiţi de plângeri/ Ea-i sărută/ De pe dânşii negurile *se descopăr"* (subl. n.; *Înger şi demon).* „A se descoperi" este, aici, antonim al lui „a se acoperi", reflexivizarea verbului creând perspectivă spaţială imaginii. Deseori, prin prefixul „des-" opus prefixului „în-" este sugerată dialectica adevărului, a efortului cognitiv eşuat în istorie: „Ce-un secol ne zice, ceilalţi o

*des*zic" (subl. n.; *Mortua est !*), „Ce mai mult o *în*cifrează cel ce vrea a *des*cifra" (subl. n.; *Epigonii*). Sensul contradictoriu creşte însă, din modulaţiile gândirii exprimate sintactic, prin afirmare şi negare succesive. În variantele *Scrisorii I* apare pasajul: „Pe când ceea ce aleargă şi-n şiruri *se dişterne/* Repaosă în raza gândirilor eterne" (subl.n.; M. Eminescu, *Opere,* ediţia Perpessicius, vol.II, p. 200). Aceste versuri sunt încercate în alt tipar ritmic pentru *Cu mâne zilele-ţi adaogi...*: „Priveliştile sclipitoare,/ Ce-n repezi şiruri *se dişternˊ*/ Repaosă nestrămutate/ Sub raza gândului etern" (subl. n.). Verbul (a) *alerga*, cu sensurile sale, aici, tensionate, „a apărea"/ „a dispărea", a fost suprimat, polaritatea semantică fiind concentrată în verbul „a se dişterne", prin care se realizează cvasiconcomitenţa înfloririi şi veştejirii formelor istoriei. De remarcat că, o dată cu prinderea imaginii în reţeaua altui poem, s-a produs şi renunţarea la echivalenţele cu aparenţă de filosofie sistematică: „Zadarnic pare lumea sclipind că-i trecătoare/ Căci coji sunt toate celea fiinţei ce nu moare./ Trecutul, viitorul se ţin numai de coajă/ Ş-a vremei ţesătură vedem cu ochiu-n vrajă/ Pe când ceea ce-aleargă..."(M. Eminescu, *Opere,* ediţia Perpessicius, vol. II, p. 200). *Cu mâne zilele-ţi adaogi...*, cu tot fundalul schopenhauerian, nu păstrează schema discursivă a argumentaţiei de tip filosofic. Având acelaşi principiu de construcţie ca şi *Dintre sute de catarge,* un singur sens poetic este diseminat pe parcursul fiecărei strofe, pentru a făuri sensul universal eleatic din toate perspectivele existenţei.

Ocurenţa verbului „a face" în compunere cu prefixul „des-" creează în poeme un subteran fluid sceptic, le dublează, ca act creator, de neîncrederea în fantasmele imaginaţiei supuse şi ea istorizării. Faptul că variante cu verbul „a se desface" se găsesc în *Memento mori* şi în *Scrisoarea IV* susţine această concordanţă şi face posibilă interpretarea versurilor „Peste el cerul d-Egipet *desfăcut* în foc şi aur" (subl. n.; *Egipetul)* şi „Iar din umbra de la maluri *se desface*-acum la larg" (subl. n.; *Sarmis*) într-un dublu sistem de referinţă: figurativ, dar şi filosofic-ideatic. Distanţa idee/imagine este minimă în lirica eminesciană, orice imagine proiectându-se dintr-un tainic fundal gnoseologic.

Acelaşi fluid sceptic, care face din creaţie un act de eroism, şi din amintire – ca act primordial al regăsirii de sine – o luptă cu haosul, se strecoară şi în invocarea interogativă a iubitei: „Din neguri reci plutind *te vei desface?*" (subl. n.; *Când însuşi glasul).* „Negurile reci", plural al „negurii eterne", sunt proiecţii imanente ale acestui absolut negativ, trepte prime spre neantizare. Invocaţia îi cere iubitei o desfacere din neant; spaţiul în care coboară este acela al poemului, al creaţiei ca interval între neantul fiinţei şi neantul cosmic. Metafora deopotrivă eroică şi sceptică a creaţiei ca spaţiu de interval izbucneşte din fragmentul semantic „des-".

Între interioritate şi exterioritate

Cele mai mici organizări semantice ale limbii – morfemele lexicale – se constituie în simboluri prin integrarea în reţele contextuale asemănătoare.

Străbaterea numeşte, în limba curentă, o pătrundere, o trecere prin, o clarificare şi are un virtual sens cathartic. La Eminescu, ea este asociată unei negaţii: „*Nenţeles* rămâne gândul/ Ce-ţi *străbate* cânturile" (subl. n.; *Dintre sute de catarge*). Străbaterea se consumă într-o interioritate fără scăpare. Sensul simbolic al străbaterii se opune semanticii cuvântului „a străbate", ce devine, din semn al ieşirii din sine, al trecerii spre altceva şi spre alţii, un semn al interiorităţii absolute. În acest context, străbaterea este echivalentă afirmaţiei despre divinitate din *Scrisoarea I:* „Când pătruns de sine însuşi odihnea cel nepătruns". Salvarea din interioritatea absolută este posibilă prin eros: „Din noaptea vecinicei uitări/ În care toate curg,/ A vieţii noastre dezmierdări/ Şi raze din amurg,/ De unde *nu mai străbătu/* Nimic din ce-au apus./ Aş vrea, o dată-n viaţă, tu/ *Să te înalţi* în sus!" (subl. n.; *Din noaptea...).* Nerealizarea simbolică a sensului cathartic din verbul străbaterii se vădeşte prin opoziţia cu forma verbală „să te înalţi". Selectarea unei forme de diateza reflexivă, la conjunctiv cu nuanţă imperativă, exprimă maxima încordare de forţe, un efort al eului îndreptat spre autodeterminare, în opoziţie cu forma de perfect simplu a verbului „a străbate", care pulverizează acţiunea în neant prin scurtul interval de timp oferit ei spre a deveni act.

Verbul „a străbate", prin semantica 'a trece prin', include şi semul (+ spaţialitate). În *S-a dus amorul...,* spaţiul de manifestare („spaţiu" în sens abstract) este refuzat naturii „străbătătoare" a „sfântului noroc": „Şi poate că *nici este loc/* Pe-o lume de mizerii/ Pentr-un atât de sfânt noroc/ *Străbătător* durerii!" (subl. n.).

Prin astfel de contexte se neagă succesiv multiple seme (+ spaţialitate, + exterioritate, + catharsis) din alcătuirea cuvântului „a străbate", seme pe care tocmai componenta „stră-" le produce în sintagma internă a cuvântului („stră-bate").

Prefixul „stră-" este funcţionalizat poetic şi va colabora la redimensionarea simbolică a altor cuvinte în care este element de compunere. Selectarea formei flexionare fără sufix[4] verbal „luce" (procedeu morfologic) vocalizează întunecos cuvântul prin mutarea accentului de pe „-e-" din forma „normală" „lucéşte", pe vocala „-u-" (procedeu fonetic). Adăugarea prefixului „stră-" şi crearea formei „străluce" conduce la accentuarea procesului de reorganizare a semelor rădăcinii „a luci". Lumina trimisă în lume de forma „străluce" e o lumină întunecoasă şi oprită, o lumină care nu se propagă, ci se consumă în sine. Erotica eminesciană valorifică posibilităţile simbolice create în cuvântul „străluce" prin prefix şi prin fonetică: „Când ochiul tău cel mândru *străluce* în afară,/ *Întunecând* privirea-mi, de nu pot

[4] D. Irimia, *Limbajul poetic eminescian,* Iaşi, Editura Junimea, 1979, p. 148: „Absenţa sufixului flexionar din structura unor verbe la prezent se adaugă absenţei sufixului din forma altor verbe, într-un fenomen de deplasare a accentului de pe sufix (prefix) pe rădăcină, o dată cu reliefarea sensului cuvântului [...]. Evident că acest proces de *condensare* semantică se circumscrie unui fenomen mult mai larg şi mai complex de intercondiţionare, între prezenţa formelor fără sufix şi limbajul poetic eminescian, în strânsă legătură cu expresia poemelor considerate individual: [...] sugestivă simetrie ritmică şi de intonaţie [...]; în altă parte formele fără sufix descriu o mişcare energică".

să văd încă/ Ce-adânc trecut de gânduri e-n noaptea lui adâncă" (subl. n.; *Nu mă înțelegi).* Între „în afară" și „noaptea" interioară, verbul strălucirii este un hotar în care lumină și întuneric devin totuna.

Ca și „des-", care numea o facere, o întrupare în lumea de interval a creației, „stră-", în ciuda faptului că în compușii nominali introduce un sens superlativ al semanticii rădăcinii, este un obstacol în calea realizării semantice, fie și neutre, a rădăcinii verbale. Între planul expresiei (simbolic, în poezie) și planul conținutului (semantica fiecărei unități verbale) apar tensiuni contradictorii prin funcționalizarea maximă a procedeelor gramaticale, prin metaforizarea lor.

O dată redimensionat un cuvânt – prin contradicția între simbolic și semantic –, el poate induce contradicția sa internă unor sintagme. Un astfel de cuvânt poate disloca un câmp semantic omogen al limbii în câmpuri simbolice opuse. În versurile „Privea în zare cum pe mări/ Răsare și străluce" (*Luceafărul),* dimensiunea negativă a cuvântului „străluce" rupe continuitatea câmpului semantic al luminii dezvoltat de răsărire și de strălucire, realizând o opoziție luminos *versus* întunecat. La dislocarea continuității câmpului semantic colaborează și un fenomen fonetic: vocala accentuată „-a-", deschisă, luminoasă, din cuvântul „răsáre", intră în opoziție cu vocala închisă, întunecată „-u-", accentuată în cuvântul „strălúce". Dacă răsărirea este semnul poetic al unei manifestări, al unei întrupări a principiului luminii (corespunzător chemării Luceafărului spre formele pământene care l-ar scoate din singurătatea absolută, din interioritatea suficientă sieși a formelor eterne), strălucirea astrului este semnul depărtării ireductibile, al negării oricărei descinderi. „Sistola și diastola"[5] spiritului eminescian prind formă încă de la nivelul infrasemantic al limbii – nivelul fonetic.

Dimensiunile contradictorii ale viziunii poetice eminesciene conturate în jurul „ideologiei"[6] cuprinse în afirmația „viața este vis, visul este viață" se vădesc în acumulările simbolice contradictorii din anumite lexeme sau morfeme. „Ideologia" eminesciană poate fi regăsită în vocația cuvintelor de a deveni simboluri.

Între pasivitate și activitate

Imposibilitatea creării unui destin propriu, sustras determinărilor exterioare, combustia condamnată la interioritate sunt sensuri ale unor texte poetice cu teme aparent fără legătură cu problematica destinului spiritual.

---

[5] Edgar Papu, *Poezia lui Eminescu,* Iași, Editura Junimea, 1979, p. 85.

[6] Asocierea termenilor „ideologie" și „eminesciană" necesită precizări de ordin semantic: „«Literatura» este unul din câmpurile privilegiate ale *ideologiei* [subl. n.] în măsura în care, acționând asupra limbii, ea crează sistemul limbajului (care, evident, trebuie să rămână inconștient) unde fiecare ajunge să se reprezinte" (Jean-Louis Baudry, *Scriitură, ficțiune, ideologie,* în *Pentru o teorie a textului,* București, Editura Univers, 1980, p. 228).

În lirica eminesciană, tema este una singură – afirmarea sinelui, a Fiinţei pe care o poartă fiinţările, indiferent dacă poezia dezbate filosofic problema Fiinţei sau o ascunde sub aparenţa unor tablouri de natură. În pasajele cu imaginar natural din *Lasă-ţi lumea...*, când acţiunea de a străbate se îndreaptă dinspre exterior spre interior, ea este contradictorie, descumpăneşte gândul printr-o neconcordanţă între acţiune şi circumstanţa ei: „Iată lacul. Luna plină/ *Poleindu-l, îl străbate"* (subl. n.). Opoziţia suprafaţă *versus* profunzime se instituie în semantica textului poetic pe care îl va organiza de aici înainte. Lacul este metaforă a sinelui care îşi caută dezmărginirea sub tutela înalt spirituală a luminii de lună, teluricul care se dezminte şi asimilează spiritualul simbolizat printr-o entitate cosmică („luna plină"). Limitele acestei asimilări sunt sugerate tocmai de contradicţia din interiorul imaginii (*Poleindu-l, îl străbate"*), care continuă să organizeze sensurile poetice printr-o nouă dezvoltare imagistică: „De-al tău chip *el se pătrunde,*/ Ca oglinda îl *alege"* (subl. n.), unde distanţa dintre suprafaţă şi profunzime este parcursă în sens invers. Spiritualitatea dobândită de telluric este activă exclusiv în interior, în limitele constrângătoare ale eului.

În prima secvenţă imagistică, lacul era receptacolul pasiv al cosmosului, pasivitate exprimată gramatical prin pronumele neaccentuat în acuzativ, în poziţie de complement direct: „Luna [...] *îl* străbate" (subl. n.). A doua secvenţă imagistică îl prezintă în ipostaza de element activ – prin poziţia de subiect al unui verb tranzitiv („Al tău chip[...] îl *alege"* subl. n.) şi al unui verb reflexiv („se pătrunde"). Ieşirea din contradicţia instituită de versul „Poleindu-l, îl străbate" nu se poate însă înfăptui. Lacul (sinele) devine activ printr-o ciudată asimilare a pasivităţii. Diateza reflexivă („se pătrunde"), presupunând prezenţa unei energii interioare, pare a anunţa, în palierul sensurilor poetice, o replică spirituală în forţă dată străbaterii luminii de lună, o manifestare necondiţionată a sinelui. Energia aceasta imploziv este însă anulată de sugerarea unui agent: *„De-al tău chip* el se pătrunde" (subl. n.). Complementul indirect cu nuanţă de agent readuce sinele în neputinţă şi pasivitate. (Caracterul gramatical sintetic al diatezei reflexive ca depozitar deopotrivă al activului şi pasivului este exploatat precumpănitor în aceste contexte.)

Schema gramaticală verb la diateza reflexivă + complement indirect cu nuanţă de agent este o modalitate de inducere a contradictoriului în atât de mare măsură, încât verbe în mod normal la diateza activă sunt resemantizate poetic prin diateza reflexivă[7]. Două versuri din *Pe lângă plopii fără soţ...* sintetizează întreaga dramă a eului printr-o astfel de structură sintactică în interiorul căreia elementul

[7] D. Irimia, *op. cit.*, p. 138: „Reflexivul îşi afirmă caracterul definitoriu prin dominarea, în sens strict, a activului şi prin sublinierea valorii reflexive în construcţii lărgite. Această dominantă reflexivă *obiectivează* subiectul, expresie, directă sau indirectă, a eului liric, într-un proces, cel mai adesea, de căutare dramatică a propriei identităţi, căutare esenţială procesului de creaţie [...]. Caracterul reflexiv devine atât de dominator, încât forma se extinde şi la verbe care, din motive semantice, o refuză".

declanşator al tensiunii este pronumele reflexiv: „Tu trebuia *să te cuprinzi*/ De acel farmec sfânt" (subl. n.). Lui „a se cuprinde", cu sensul poetic de regăsire a propriei esenţe, de identificare cu ea (în felul în care, simbolic, Zamolxe redispare, se topeşte „în propria lui umbră", în poezia *Gemenii*), i se opune un factor exterior copleşitor, divin („farmec sfânt"), sugerându-se că lumea esenţelor este în altă parte, izolată de fiinţare, în exteriorul ei. „Farmecul sfânt", ca posibil agent, readuce fiinţarea şi actul ei de regăsire a sinelui în pasivitate şi nereceptivitate la Fiinţă. Drama omului eminescian se exprimă prin această pasivitate tensionată, destin al oricărei fiinţări.

Poezia *La mijloc de codru...* este gândită în cea mai mare parte pe structura verb reflexiv provenit din verb activ („a se pătrunde") + complement indirect cu nuanţă de agent: „Luminiş de lângă baltă,/ Care-n trestia înaltă/ Legănându-se din unde/ În adâncu-i se pătrunde/ Şi de lună şi de soare/ Şi de păsări călătoare,/ Şi de lună şi de stele/ Şi de zbor de rândurele/ Şi de chipul dragei mele". Structura defineşte, în spaţiul imagistic natural, paradoxala activitate pasivă a lumii eminesciene, căreia omul eminescian îi este asemenea. Spre deosebire de om, al cărui act de captare a cosmicului prin găsirea identităţii sinelui este sortit eşecului, natura receptivă se cosmicizează, devenind un „substrat pur şi nediferenţiat"[8] pe care se răsfrâng sensuri absolute.

Valenţele dramatice ale destinului contradictoriu al eului în lume sunt declanşate de exploatarea sensurilor virtuale ale unei scheme sintactice şi ale unui procedeu morfologic (folosirea reflexivă a verbelor active).

Între timp şi eternitate

La nivel sintactic, agenţii de inducere a contradictoriului pot fi identificaţi şi printre elementele de legătură în frază, pentru că acestea stabilesc orientarea fluxului gândirii spre enunţuri paradoxale, prin ambiguizarea relaţiilor sintactice.

Astfel, conjuncţia „de", echivalentă semantic şi funcţional fie lui „dacă", fie lui „încât", poate să nu fie selectată de sintagmatic doar în una singură dintre cele două direcţii semantice virtuale. În strofa: „Era un vis misterios/ Şi blând din cale-afară,/ Şi prea era de tot frumos/ *De*-au trebuit să piară" (subl. n.; *S-a dus amorul...*), conjuncţia *de* introduce o propoziţie care în planul gândirii exprimă, prin *raport condiţional* implicit, o ipoteză, iar în planul afectului exprimă *o consecinţă*, corespunzând viziunii eminesciene a caducităţii valorilor. Sensul contradictoriu se produce prin tensiunea între cele două sensuri concomitente –

[8] Rosa del Conte, *Eminescu sau despre Absolut*, Cluj, Editura Dacia, 1990, p. 260. Ioana Em. Petrescu, *Eminescu. Modele cosmologice şi viziune poetică*, Bucureşti, Editura Minerva, 1978, p. 159: „Drumul iubirii descurcă labirintul codrilor, conducând spre mijlocul pădurii, ascunsă inimă a lumilor, marcată totdeauna de prezenţa acvaticului (izvorul, lacul, balta), care are şi funcţia de oglindă a cosmosului, captând în imagine, deopotrivă, eternul şi trecătorul, aştrii şi zborul păsărilor, şi plasând iubirea, ambiguu, între aceste două moduri de existenţă. Aceasta e «luminişul de lângă baltă» din mijlocul pădurii în graţioasa prelucrare de madrigal a unui motiv folcloric din *La mijloc de codru...*".

condiţional şi consecutiv. Gândirea se întoarce asupra faptelor cu certitudine întâmplate (pieirea iubirii), iar afectul le incertifică prin plasarea lor sub un semn condiţional („De-au trebuit să piară"). Adevărata condiţie este exprimată însă nu de conţinutul posibilei propoziţii condiţionale „De-au trebuit să piară", ci de acela al propoziţiei regente: natura excesivă a iubirii („din cale-afară", „prea [...] de tot") este cauza dispariţiei ei, a lipsei ei de rezistenţă la presiunile realităţii. Punerea sub semnul incertitudinii a faptelor cu certitudine întâmplate are drept rezultat înălţarea spre valoare a faptelor imposibile, instituindu-se adevărul pe care îl conţin, fărâma lor de eternitate de nemăsurat cu certitudinile realităţii. Pentru logica afectului, negativitatea unei consecinţe este semn al valorii peste fire a faptului care a produs-o. Această răsturnare de termeni şi-a găsit exprimarea în posibilităţile virtuale de ambiguizare a enunţului ale unei conjuncţii.

În fragmentul liric de mai sus, condiţia şi rezultatul logic au luat forma raporturilor sintactice condiţional şi consecutiv care, schimbându-şi reciproc natura, eliberează, peste contradicţia logică, un sens afectiv necontradictoriu.

Există cazuri în care întreg textul poetic se clădeşte pe anularea reciprocă a două sensuri gramaticale. În poezia *Şi dacă...*[9], condiţia şi scopul sunt structurate gramatical în subiect + verb copulativ + predicat. Esenţa funcţională a predicatului este dată de atribuirea de note subiectului. În structurile din *Şi dacă...* se atribuie note de finalitate unor esenţe posibil condiţionale. Şi aici, ca şi în cazul fragmentului din *S-a dus amorul...*, sensul este însă un fals sens condiţional. Nota de (+ temporalitate) a oricărei condiţii („dacă" înseamnă şi „atunci când") este contrazisă şi anulată de eternitatea elementelor de imaginar poetic la care condiţia se aplică. Falsul sens condiţional constă în punerea sub semnul condiţiei a unor „evenimente" care, în universul poetic eminescian, se întâmplă necondiţionat, căci răsfrângerea stelelor în lac şi răsărirea lunii sunt înscrise în eternitate. Întreaga poezie exprimă în termeni condiţionali şi temporali o experienţă a cărei zare este eternitatea.

Nota de finalitate atribuită unei esenţe posibil condiţionale neagă identitatea acestei esenţe. Ea trece, în chip simbolic, asupra intervenţiei elementelor naturii care au declanşat mecanismul amintirii, transformând peisajul de natură din cauză în scop. Natura eminesciană ascunde mesaje şi vădeşte intenţii. Ramurile bat în

---

[9] Analize, din unghiuri diverse şi cu diferite intensităţi ale receptării, ale poeziei *Şi dacă...* şi în Rosa Del Conte, *op. cit.*, p. 229-230: „Colocviul dintre inimă şi *lucrurile care ştiu* îşi păstrează intactă tainica lui intimitate [...]. Convorbirea se desfăşoară între inimă şi lucruri, dar într-o atmosferă aluzivă, de liricitate pură. *Şi dacă...* este un început care reia şi continuă o discuţie tainică"; D. Caracostea, *Creativitatea eminesciană*, Iaşi, Editura Junimea, 1987, p. 238: „Cu greu s-ar putea o concentrare mai mare şi o mai răspândită formă închisă pentru atâta putere de sugestie şi orizont spre nemărginit"; Mihaela Mîinea, *Lecturi eminesciene: între multiplu şi unu*, în „Viaţa românească", ian.1991, nr.1, p.4: „Ca şi Leonardo da Vinci în «Gioconda», Eminescu tratează în poezia *Şi dacă...* fiinţa ca principiu al armoniei universale şi principiul armoniei universale ca fiinţă, la convergenţa ştiinţei cu mistica"; Ioana Em. Petrescu, *op.cit.*, p. 226-227: „Întreaga operă de maturitate a lui Eminescu [...] ne va apărea, în termeni muzicali, drept expresia unui limbaj *obligat*, opus limbajului liber, romantic [...]. O asemenea structură caracteristică limbajului obligat reprezintă simetria sintactică aproape perfectă din *Şi dacă...* ".

geam, plopii se cutremur, stelele bat în lac în virtutea unui eros cosmic. „Scopul" naturii este acela de a atrage experienţa individuală în cercul acestei dimensiuni erotice universale.

Dacă în pasajul din *S-a dus amorul...* contradicţia se concentrează într-un conector gramatical, în *Şi dacă...* contradicţia inerentă sensurilor gramaticale este răspândită pe întreg parcursul poeziei. Ambele enunţuri lirice sunt construite pe negarea ideii de condiţie tocmai prin actualizarea semnelor lingvistice care exprimă condiţia. Ieşirea din condiţie, la Eminescu, echivalează cu ieşirea din timp. Poezia *Şi dacă...* eternizează iubirea printr-un raţionament ce se bazează pe semantica unui element de legătură, care dă şi titlul, aflat în contradicţie cu sensul eternizării. Fenomenul este de aceeaşi natură cu construirea genezei în jurul cuvântului „desface", cu realizarea sensului lui „a stră-bate" printr-o interioritate absolută şi cu sensul contradictoriu al schemei gramaticale verb reflexiv(izat) + complement indirect cu nuanţă de agent.

Concluzii

Oximoronul, funciar gândirii poetice, substanţei iraţionale a acesteia, funcţionează în text, la nivel microcontextual, prin metaforizarea entităţilor de orice rang în limbă: fonetic, morfologic, lexical şi sintactic. Analiza modului de întemeiere a contradicţiei, începând cu temeiul material al limbii, scoate în lumină organicitatea relaţiei dintre expresia poetică şi articulaţiile fundamentale ale viziunii poetice.

LINGUISTIC LEVELS OF MIHAI EMINESCU'S CONTRARIES

SUMMARY

The paper discusses the presence of contradiction at different linguistic levels in some of Eminescu's poems. Thus, the oxymoron and its constructions are not the only stylistic manifestations of reconciled contraries in his works. The levels inside which contradiction is present are: lexical and grammatical morphems such as the prefixes "des-", "stră-" and the reflexive pronoun "se". The contradiction is also obvious inside the syntactic dimension when an expression of condition, though a subjective clause, is related to an expression containing symbols of eternity in Eminescu's poetic universe (in the text *Şi dacă...*).

The three linguistic levels of the contraries are analysed in short stylistic essays entitled respectively: *Between Substantiality and Unsubstantiality, Between Embodiment and Disembodiment, Between Interiority and Exteriority, Between Passivity and Activity, Between Time and Eternity.*

Institutul de Filologie Română
„A. Philippide"
Iaşi, str. Codrescu, nr.2